

L'ENSORDIMENT DELS GRUPS AFRICATS EN EL CATALÀ D'OSONA

per Jordi CASSANY

Si durant l'estiu de 1982 omplia unes enquestes sobre el «ieisme» a la comarca d'Osona¹, ara ho faig sobre un aspecte de la llengua menys significat des del punt de vista del parlant, però de força més transcendència per a la llengua catalana que no pas la qüestió de la «paia a l'ui». El que he intentat saber dels osonencs en aquesta ocasió tracta sobre l'ensordiment dels grups africats intervocàlics; vull advertir al lector no específicament iniciat en lingüística que sota aquest títol tan poc diàfan hi amago una enquesta ben senzilla: *fetge* o *fetxe*, *mitjó* o *mitxó* ...; tant és així que no he descobert res que no coneguéssim, però d'això en parlaré més endavant.

L'informador d'aquella primera enquesta sovint tenia opinió pròpia sobre l'opunitat de «palla» o «paia». No passa el mateix quant a [fédʒə] o [fétʃə]; de fet és sabut que: 1) alguns catalanoparlants perceben amb més o menys dificultat aquesta oposició sonor/sord; 2) l'anul·lació d'aquesta oposició, és a dir, pronunciar sempre [fétʃə], socialment no té una valoració negativa, potser no té cap valoració. Aquest darrer punt ens portaria a una reflexió interessantíssima de caràcter sociològic i cultural però que ens allunyaria de l'objectiu d'aquest treball, que no és altre que presentar els resultats d'una enquesta lingüística.

L'ensordiment, doncs, dels grups africats intervocàlics² és un fenomen de notable transcendència per a la llengua catalana perquè altera el seu propi sistema fonològic, és a dir, destrueix allò que el personalitza. La seva investigació, és clar, va molt més enllà d'un nombre reduït d'enquestes en un indret determinat. Poso en guàrdia, per tant, al lector sobre l'abast d'aquest treball: no passa de ser una mostra localitzada d'una tendència lingüística que sospitem en auge. Això no obstant proposo una reflexió sobre l'avanç d'aquest fenomen i també sobre el mètode de treball utilitzat. Es tracta, en definitiva, de posar de manifest l'estat actual d'aquest fenomen a la comarca d'Osona.

1. Vegeu *Notes sobre el «ieisme» a la comarca d'Osona*, a «Ausa» XI, pp. 93-104.

2. No entro en la polèmica sobre la condició bifonemàtica o no dels sons africats. També deixo de banda fenòmens fonètics immediatament propers: ensordiment de /ʒ/, africació i ensordiment també de /ʒ/, etc.

Bibliografia i sociolingüística

La neutralització de l'oposició /dʒ//tʃ/ en /tʃ/ és objecte de comentari en textos actuals i no tan actuals, de caràcter divers i amb atenció semblantment diferent. Ho trobem citat en manuals de gramàtica, en articles de divulgació, o bé és aportat dins la recerca de límits subdialectals, o a la llum de la investigació sociolingüística. En aquest darrer cas ateny un relleu especial per tal com ens situem en les coordenades de penetració del castellà a casa nostra o, com apuntàvem abans, en la virtual modificació del sistema fonològic del català. Copiem-ne, però, algunes citacions. Fabra escriu³ «Però, més encara que aquestes pronúncies cal combatre tota tendència a l'apitxament, ço és, a la substitució dels sons sonors de J, TJ, Z, etc., pel sords corresponents X, TX, S, etc., amb la qual la nostra llengua perdria un dels seus trets fonètics més preats, la seva gran riquesa en consonants sonores. (...) FETXE en lloc de FED-GE (fetge)». Marvà⁴, «Un altre vici barceloní és l'ensordiment sistemàtic de TG o TJ, això és, pronunciació d'aquests nexes com si fossin escrits TX. Així VIATGE és pronunciat erradament VIATXE». Ambdós tenen el caràcter de remarcar un vici de pronunciació sense anar més enllà.

Veny⁵, bo i delimitant el subdialecte barceloní ens informa que «En el consonantisme és freqüent l'ensordiment de [ʒ] en [ʃ] (FETXE, fetge, CORRETXA, corretja, TREPITXAR, trepitjar)». López del Castillo⁶ és, sobre aquest punt, menys descriptiu i més valoratiu en el sentit que recolzant-se en aquest i en d'altres trets fonètics, proposa una complexa distribució de nivells de llenguatge socials. Algunes cites que ara ens interessin són les següents: «La neutralització de l'oposició dʒ//tʃ en la sorda [tʃ] pertany hores d'ara a la norma col·loquial barcelonina»; i aquesta altra «El barceloní actual s'ha apartat notablement de l'estandard tradicional del català oriental, i podem dir que en aquest punt de les sibilants palatals apareix avui dia com una variant de transició entre el català oriental i el català occidental. (...) L'apartat D (—l'anterior—) és potser el més difícil d'acceptar, ja que resulta aberrant per a la majoria (geogràficament parlant) i atempta d'alguna manera contra el sistema fonològic tradicional». Bé que López del Castillo ens remet al barceloní convé tenir en compte la irradiació cultural (hàbits lingüístics en el nostre cas) que la gran urbs exerceix damunt les comarques del radi més immediat i àdhuc les que no en són tan properes, com Osona, sense entrar en la influència dels mitjans de comunicació on el radi d'acció s'extén tant com les ones electromagnètiques.

Si he citat López del Castillo més extensament és perquè aquest treball té més indicacions de tipus social que de caràcter geolingüístic. Tan bon punt em vaig anar desplaçant a punts diferents de la comarca vaig anar comprovant que l'ensordiment de /dʒ/ en principi no tenia relleu geogràfic i sí social (nivells de llenguatge, nivell cultural, edat, professió, etc.).

Resumint la qüestió m'agradaria plantejar-la en tres punts. *Primer*: hi ha una tendència a modificar el sistema fonològic del català; *segon*: quines són les causes d'aquesta alteració? penetració del castellà? evolució interna del català? ambdues coses?; *tercer*: indaguem-ne les proporcions.

3. No és la meua intenció fer-me ressò de tota la bibliografia que directament o indirecta es refereix al tema perquè materialment no estic en condicions de fer. // Fabra, *Converses*/63.

4. MARVÀ, *Curs superior*, pàg. 426.

5. VENY, *Els parlars*, pàg. 32.

6. LÓPEZ DEL CASTILLO, *Llengua standard i nivells de llenguatge*, pàgs. 56, 267-268.

L'enquesta

He disposat un qüestionari de 37 mots, una trentena dels quals pertanyen al vocabulari bàsic (vegeu l'Annex).

Per obtenir la resposta he utilitzat, bàsicament, el castellà i en menor grau la descripció. Quant al desenvolupament de l'entrevista he tingut cura que no es resolgués massa ràpidament per tal d'evitar respostes per analogia; noteu que els mots de l'enquesta tots tenen característiques semblants (grup /dʒ/ després de síl·laba accentuada, etc.). Atenent a aquest aspecte he manipulat l'ordre dels mots segons convingués bo i provocant comentaris marginals que beneficiessin l'espontaneïtat (Ex.: el mot *sitja* ha estat especialment ric per a la metallengua).

La dificultat principal ha estat l'elevat nombre de vacil·lacions, d'altra banda explicables si tenim en compte el que dèiem al començament sobre la consciència irregular que el parlant té de l'oposició sonor/sord. He inclòs sota aquest signe la vacil·lació real entre /dʒ/ i /tʃ/ i també la realització fonètica intermèdia (?) entre l'un i l'altre. Aquest darrer cas no deixa de ser ambigu ja que sembla difícil destriar entre defecte de dicció de l'informant, dificultat d'audició de l'entrevistador, o realment realització intermèdia (un cas a part és el d'aquell informador que va contestar-me sempre amb un gros cigar a la boca i que no em va semblar oportú de fer-li-ho notar).

Pel que fa als comentaris metalingüístics dels informadors en cap cas l'entrevistat ha demostrat adonar-se d'una manera clara de l'oposició qüestionada; a tot estirar d'una manera intuïtiva o parcial en alguns casos, i una part imprecisa dels 20 subjectes no perceben aquesta oposició fonològica.

Consideracions sobre els informadors

L'Annex reproduïx gràficament els resultats dels 20 informadors, els quals queden repartits de la següent manera: 10 homes i 10 dones; les edats oscil·len entre 20 i 79 anys; he triat 7 poblacions diferents; cap d'ells no havia o no ha seguit cursos de català; no són marcadament cultes i representen un nivell social modest-mitjà; (he desestimat 3 informadors joves perquè l'interès pel català escrit que s'ha posat de manifest durant l'entrevista m'ha semblat que traïa l'enquesta). Mitjana de temps per a cada entrevista: 15 minuts.

Des d'un punt de vista psicològic l'entrevista s'ha desenvolupat, em sembla, en condicions bones; he utilitzat cita concertada, predominantment amb els pares d'alguns alumnes o ex-alumnes amb els quals he treballat professionalment al batxillerat. Aquesta circumstància ha beneficiat sempre la conversa fluida i relaxada.

ANNEX

ANNEX		home/dona anys		dependencia	botiguer	electricista	dependencia	empleat	petruquera	mestressa casa	empleat	paleta	modista	mestressa casa	empleat	mestressa casa	pagès	mestressa casa	jubilat	mestressa casa	empresari	mestressa casa	fotògraf
		d	h	h	d	h	d	h	d	d	h	h	d	d	h	d	h	d	h	d	h	d	h
		38	65	27	20	28	27	50	52	58	47	52	53	51	28	58	79	47	48	39	37		
		Vic	Vic	Vic	Vic	Vic	Vic	Taradell	Taradell	Torelló	Torelló	Torelló	Sant Julià	Sant Julià	Olost	Olost	Olost	L'Esquirol	L'Esquirol	Gurb	Gurb		
1	avantatge	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	+	+	—	—		
2	coratge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—		
3	embalatge	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	—	—		
4	equipatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	+	+	+	+	—	—		
5	formatge	—	—	+	—	+	—	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	+	—	—	—		
6	garatge	O	+	+	O	O	O	O	O	—	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O		
7	homenatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	+	+	+	—		
8	imatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	+	+	—	—		
9	llenguatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	—		
10	maquillatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	—	—		
11	massatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	—	—	—	+	+	+	+	—	—		
12	paísatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—		
13	patge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—		
14	peatge	—	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—		
15	personatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	—	—		
16	prestatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	—		
17	salvatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	—	—		
18	viatge	+	+	+	+	—	+	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	—	—		
19	platja	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—		
20	desitjar	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
21	pitjar	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—		
22	trepitjar	+	+	+	—	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—		
23	jutjar	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
24	fetge	+	+	+	—	—	+	—	+	+	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—		
25	metge	+	+	+	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—		
26	corretja	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—		
27	lletja	+	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
28	calitja	+	+	—	Ø	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
29	mitja	—	+	+	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
30	mitjó	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
31	sitja	+	+	+	Ø	Ø	Ø	Ø	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	Ø	Ø		
32	rellotge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	+	—	—	—		
33	jutge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
34	plantatge	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	+	+	—	—	—	—	—	—	Ø	+	+	+	Ø	Ø		
35	missatge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
36	pitjor	+	+	+	+	+	—	—	—	+	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—		
37	heretge	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		

SIGNES:

realització /dʒ/ +

realització /tʃ/ -

vacil·lació /

realització /ʒ/ x

altres r. O [gráf]

ignora el mot Ø

Conclusions

Vist globalment, l'Annex, hom pot fer el següent càlcul: Dels 740 mots sol·licitats si n'extraïem les realitzacions fonètiques altres que les esperades i els casos de desconeixement del mot, haurem aplegat 690 respostes. Aleshores el 65,4% de les respostes romanen dins el sistema fonològic tradicional; 26,8% d'ensordiments i un 7,8% de vacil·lacions. El valor d'aquestes apreciacions és sensiblement relatiu ja que partim d'un qüestionari artificial.

Si vigilem els mots individualment i dirigim l'anàlisi cap als nivells de llenguatge la lectura és força més interessant. De fet, no hi ha cap informador que ensordeixi sistemàticament i si en separem els dos informadors (18 i 20) que ho fan més acusadament, obtindrem una llista de mots relativament tancada (la xifra indica el % de realització sorda):

(30) mitjó	75%
(24) fetge	60%
(29) mitja	55%
(25) metge	55%
(27) lletja	50%
(21) pitjar	50%
(5) formatge	45%
(36) pitjor	45%
(28) calitja	45%

Si n'excloem *calitja*, la resta dels mots pertanyen al vocabulari més bàsic, i el seu ensordiment contrasta amb una altra llista de mots, prou marcada, en la qual l'ensordiment hi és absent o sense relleu:

(2) coratge	10%
(26) corretja	10%
(12) paisatge	5%
(20) desitjar	0%
(23) jutjar	0%
(33) jutge	0%
(37) heretge	0%

Noteu que els podem agrupar en dos apartats. 1) mots que no pertanyen al vocabulari bàsic: *coratge* i *heretge*; 2) mots que posseeixen una sibilant sonora anterior al grup africacat que, ben segur, actua de suport acústic i en frena l'eventual ensordiment: *jutge*, *jutjar*, *desitjar* i *paisatge*. Caldria afegir que l'ensordiment de la sibilant alveolar /z/ és menys freqüent i sovint clarament perceptible pel parlant (*desitjar*, *paisatge*). Tot plegat recolza el manteniment de /dʒ/ en aquests mots.

El que sí és clar és que un hàbit fonètic «nou» (alterador del sistema), irradiat des dels principals centres de cultura —Barcelona— i al marge de la consciència del parlant, s'ensenyoreix primer dels mots més quotidians i els seus avanços depenen de l'ús social desigual a què tenim subjectats els mots.

Aquesta ha estat l'aportació bàsica del treball. Pel que fa al punt de vista geolinguístic ja he advertit abans que les 20 enquestes no revelen cap singularitat; llegit amb atenció s'insinuen unes dades que semblen contradictòries: els 6 informadors vigatans i els 3 olostencs ensordeixen un xic menys que la resta; la capital de comarca sembla que hauria de fer la funció d'irradiar les «novetats lingüístiques».

D'altra banda l'enquesta tampoc no demostra el contrari i allò que queda clar és l'exigüitat del material objecte d'anàlisi.

Atenent a l'edat he assajat de dividir els resultats en *A*: més de 40 anys, i *B*: menys de 40 anys. *A* té un nombre total d'ensordiments de 105 sobre 444 respostes, això és un 23,6%. *B* 74 sobre 296, és a dir un 26,6/. Si bé aquest còmput marca un desplaçament en el sentit que sospitàvem, fóra arriscat treure'n gaire partit més.

Queda pendent la qüestió de la identitat d'aquest fenomen tal com he apuntat més amunt. Penetració del castellà exclusivament? Opino que sí, i si hi concorren més elements aquesta enquesta no sembla significar-los. En tot cas, tant les causes com el seu seguiment sincrònic, és una porta encara ben oberta a la investigació.

Jordi CASSANY
Can Cassany
TAVÈRNOLES